

Коваленко Надія Дмитрівна

Біографія

Надія Дмитрівна Коваленко народилася у 1927 р. на Кагарличчині, в сім'ї вчителів Дмитра та Ніни Кикотів. Батько, національно свідомою людиною, всюди, куди кидала його доля, налагоджував освіту, створював народні хори, керував "Просвітою". В часи УНР очолював один із штабів петлюрівської армії. У 1934 р. його забрали. І Надійка стала гнаною – улюблена вчителька, батькова колега стала називати її "ворожим вовчим виплодом", а учні показували ґрати, складені з пальців. Батька засудили до розстрілу. Але сталося диво: його побратим із часів Першої світової війни на прізвище Каріючі, особистий льотчик Сталіна, дізнавшись про засудження, визволив тата Надії. З відбитою печінкою, вирваними нігтями батько у 1939 р. повернувся додому. Невдовзі сім'я розпалася, що дуже боляче вдарило по Надійці – у неї з батьком були надзвичайно теплі стосунки.

Почалась війна. Зі святошинської квартири вони з мамою і сестрою перебрались у центр Києва, де у Пасажі на четвертому поверсі проживала бабуся (дідусь за особливе героїство під час Першої світової отримав звання дворянина і це помешкання). Коли німці зайшли у Київ, будинки в центрі почали планомірно вибухати. Загорівся й їхній будинок. Мама встигла вибігти через тліюче парадне, а Надійка, вирішивши ще порятувати кішку, опинилася вже перед палаючими дверима. Раптом хтось накинув на неї мокрий брезент і витягнув з вогню. Це був німецький солдат. Вибігли у сквер біля театру імені Івана Франка. Горіли всі будинки, головешки падали на голови. Німці виганяли людей на схили Дніпра. Три доби провели разом з іншими киянами на лавках перед "мушлею", де раніше слухали симфонічні концерти. Раз у день німці привозили людям гарячу їжу.

Знову повернулися до Святошина. Але постійні облави, які влаштовували німці, змушували шукати квартиру у центрі. Надибали пусту (її власники евакуювались) на вулиці Леніна. Холод, голод. У Пасажі в підвалі було вугілля. Ввечері, ризикуючи (комендантська година) пробиралися туди і набирали мішечок. Тоді було свято тепла.

Одного разу мама відрядила її разом із сусідами у села поміняти речі на їжу. Коли верталась назад, уже під Києвом, зупинив німецький патруль і почав забирати продукти. Надя не віддавала. Сильний удар – і дівчинка впала. Раптом біля них зупинилося авто, вийшов німецький офіцер і зі словами "це ж дитина" вдарив вартового по обличчю, посадив Надю в машину і підвіз до будинку, давши на прощання хлібину і банку консервів.

По воду Надійка ходила аж до Оперного. Якось пішла і вже додому не повернулася. Коли спускалась по Фундуклеївській, попала під облаву. На другий день у набитому людьми товарняку покинула Київ.

Німеччина

У центрі розподілу робочої сили Гаркау їм після лазні видали смугасту робу з

написом "Ост". Таких підлітків, як вона, було п'ятеро. Опинилися в таборі разом з військовополоненими – ніхто з господарів не хотів їх брати.

У місті Зац була цегельня. Після різних митарств стала підопічною доброго майстра, який співчутливо погладив Надійку по голові, промовляючи: "дитя, бідне дитя". Половина жителів містечка були чехами. Вони почали підгодовувати дітей. Інколи вона передавала записки нашим полоненим, яких чехи теж намагалися врятувати від голоду.

Надія почала отримувати листи з дому. В одному з них сестра написала, що Київ скоро звільнять. Поділилася звісткою з дівчатами. Одна з них донесла, і Надійка опинилася у гестапо. Два тижні її били – гестапо хотіло дізнатися про чехів, які допомагали військовополоненим. Надійка мовчала. На останньому допиті був присутній сивочолий чоловік. Він запитав у офіцера: "Ви що, воюєте з дітьми?". І її відправили в лікарню, де наклали гіпс на ногу, підлікували. Три тижні у чистоті, ситості. А потім гестапівець передав її чоловікові в цивільному зі словами: "Запам'ятай, моє ім'я гер Сіпель".

Надія опинилася у добропорядній сім'ї, де у вітальні стояв концертний рояль, а господиня добре зналася на російській літературі, цікавилася Києвом, сім'єю. Надійка добросовісно виконувала свої обов'язки по господарству. Все було добре. Але одного разу, коли вони з господарем поїхали на його невеличку консервну фабрику, у будинок попала бомба. Повернувшись, побачили згарище.

Наступна господиня мала трьох дітей і господарство. Чоловік, наполовину чех, воював, але приїжджав додому доволі часто. Важко працювала, але їжі було вдосталь. Стосунки з господинею не склалися – була грубою, прискіпливою. Своячка господині, співчуючи Надійці, відправила її на тиждень до своєї родини в інше село. Добиралась туди через ліс. Втопившись, присіла біля струмка й задрімала. Прокинулась від жіночого голосу: "Івасю, попей водички". Надія кинулась до жінки з хлопчиком. Виявилось, що це власниця лісу графиня Ольга Фондштат. Її батьки були родом із Західної України. Вона розпитувала про Україну, сім'ю, запросила до себе. Надійка вирішила не спокушати долю і не завітала у гості. Але через деякий час графиня сама приїхала за нею на розкішному фаєтоні і забрала на день до себе. Забирала кілька разів. Графиня походила зі шляхетного українського роду, жила українськими цінностями і привчала до них своїх дітей. Надійка, навчена батьками любити і шанувати українську культуру, добре вихована і, як на свої роки ерудована, музично освічена була репрезентанткою цих цінностей.

Після поїздки до Ольги Фондштат господиня стала добрішою до Надійки.

Війна завершувалась. Пані Ольга, покидаючи свій дім, приїхала за Надією і запропонувала їхати з ними. Але Надійка не уявляла себе поза Батьківщиною, рідним домом, без мами. У село прийшла Червона армія. Почались грабунки, гвалтування, насильство. Пані Надія не хоче згадувати цей жах.

Визволення

Кілька місяців її допитував СМЕРШ: "з яким фріцом вона виїхала". Не брали до

уваги, що тоді їй було 14 років, вона була "худюю, голодною, страшною".

І тут сталося диво. Її відшукав майор, Герой Радянського Союзу Репін і запитав, чи знає вона вченого-атомщика Миколу Доллежала, який перебував у цей час у Німеччині і всюди розпитував про неї. Це був чоловік її рідної тітки Лесі, яка була на 18 років молодша за маму і з якою Надійка була дуже близькою. Майор, узявши гарний презент, пішов її визволяти. Визволив і забрав до себе в автобат завідуючою продуктовим складом. Із родичем не зустрілась – його перебування у Німеччині було засекреченим.

Через рік Надії вдалося повернутись додому, у Київ. Її не чекали. Маму з сестрою викинули на вулицю господарі квартири на Леніна, які повернулися з евакуації. Дала притулок двоюрідна мамина сестра, де в 12-метровій кімнаті вже проживало п'ятеро. А тут додалась Надія.

Три місяці розгрібала завали Хрещатика. Потім, зібравши документи, вступила в технікум культпросвіти, а через рік у педінститут на українську філологію. Було голодно, психологічно некомфортно: тих, хто повернувся з Німеччини, називали німецькими вівчарками.

Стало краще, коли з евакуації до Москви повернулася тітка Леся. Допомогала грішми, одягом, харчами. А літом забирала Надію до себе. Походи в музеї, театри і спілкування з "вершками" тогочасного суспільства, життєві цінності яких вона, в основному, не сприймала. Тому бажання однієї з матерів хлопця одружити їх не знайшло у Надії відгуку. Дядько привітав таке її рішення: він був завжди високої думки про Надіїні моральні критерії.

Студентські роки, насичені пізнанням нового, збігали швидко. Але були й неприємні моменти, скажімо, коли повинна була знайти негатив у збірці М. Рильського "На білих островах". Негатив не знайшла. Натомість – зачарування. Її попередили про можливі наслідки таких "зачарувань": Рильський був в опалі. Наскільки це серйозно – зрозуміла після того, як одна зі студенток запропонувала кільком студентам, які у театрі дивилися з "гальорки" виставу, підійти і привітати Рильського, який самотньо сидів із дружиною у партері. Біля нього були порожні стільці – ніхто не хотів ризикувати. На другий день, як і в наступні, ініціаторка привітання більше не з'явилася в інституті.

Після інституту, який закінчила у 1951 році, направили у 153-ю школу з російською мовою викладання. Пропрацювала 10 років. Робота подобалася, учні відповідали взаємністю. Вибрали депутатом до Київської міської ради. Була ним упродовж трьох каденцій.

У 1951 р. Надія одружилася з Юрієм Коваленком. Вони разом навчалися у святошинській школі №140, сиділи за одною партою. Демобілізувавшись у 1950 р., Юрій вступив на архітектурний факультет Київського будівельного інституту. У 1955 у них народився син Андрій, через чотири роки – Оксана.

У 1960 р. пані Надію перевели у Міністерство освіти на посаду інспектора-методиста української мови. При її сприянні у школах стали додатково вивчати твори

несправедливо обійдених більше десяти українських письменників. Почали виходити великими накладками книги з серії "Шкільна бібліотека". І тут Надія Дмитрівна добрим словом згадує першого секретаря Петра Шелеста, який виділив папір на ці видання. Передмови до них писали відомі літератори. Були створені навчальні кінофільми та діафільми до кожної теми навчальної програми, створювалася фонохрестоматія з української літератури за участю диктора Петра Бойка. Паралельно читала лекції у КДУ ім. Т. Шевченка, вела один клас у школі №117. Відзначена званням "Відмінник народної освіти".

Їх квартира на Печерську гостинно приймала цвіт української інтелігенції, серед якої, зокрема, були письменники Борис Антоненко-Давидович, Михайло Стельмах, скульптор Іван Гончар, композитор Віталій Кирейко, художник Опанас Заливаха, співак Олександр Таранець, педагог Ніна Марченко з сином, журналістом і правозахисником Валерієм, диктор Петро Бойко.

Але наставали смутні часи. Почалося чергове гоніння на українську мову, культуру. Надією Дмитрівною зацікавилось КДБ. На допитах їй ставили в провину організацію конференцій з питань культури мови, на яких відверто говорили про становище української мови. Не забули про її виступ на нараді вчителів у Львові, на якому з зали кричали: "Просим виступать на русском языке великого Ленина!". А коли вона відповіла, що є інструктором – методистом української мови і літератури і представляє Міністерство освіти України, з передніх рядів демонстративно піднялося зо два десятки вчителів російської мови і покинули нараду. Згадали у КДБ про її протест проти перекладу підручників української літератури російською мовою, не забули про колядників – студентів, які колядували у неї вдома у 1967 р., про участь проти репресій на презентації фільму Сергія Параджанова "Тіні забутих предків", про участь у похороні Алли Горської.

У 1968 р. Надію Коваленко змусили написати заяву "за власним бажанням". Почала працювати у школі №117. До Дня космонавтики запросила Сергія Плачинду, автора книги про Сергія Корольова, а до річниці Івана Франка його внучку Зіновію Франко. У результаті – виклик у КДБ, стеження, підкидання у квартиру та у сумку в транспорті творів Самвидаву. Було знято з захисту її кандидатську та чоловікову докторську дисертації.

У 1972 р. знову допити: почались арешти української інтелігенції. Запитували про стосунки, зокрема, з Надією та Іваном Світличними, Матвієм Шестопалом, Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою та іншими. На запитання, у чому її вина, їй відповідали: "Почему так много ваших воспитанников рвутся поступать на украинское отделение филфака? Почему вы дома разговариваете по-украински, почему на стенах – рушники, казаки, а нет Ленина? У вас сомнительные друзья".

Перша спроба виключити її з комуністичної партії закінчилася невдачею, через півроку її виключили (за чотири роки – відновили). Впродовж цих років не могла влаштуватися на роботу. Багато знайомих, яких вважала своїми друзями, відвернулися від неї. Залишилися найвідданіші. У ці важкі роки втратила маму. Працювала у школі

№132 в молодших класах – старші не довіряли. Правда, надали звання вчитель-методист.

У 1985 р. переїхала жити у село Стайки Кагарлицького району. Там, на схилах Дніпра, чоловік збудував ошатну хату, з другого поверху якої відкривався фантастичний вид на Дніпро. Переїзд вважає своєю фатальною помилкою – з перебудовою з'явилася можливість поринути в громадську роботу. Правда, на руках у неї був німічний батько, якому в селі жилося краще. У Стайках з'явилися нові віддані друзі – родина Литвинів. 3 роки викладала у Стрітівській кобзарській школі, започаткованій Антоніною та Василем Литвин. Але перестав туди їздити автобус, а долати пішки 7 км було непросто. Впродовж 15 років викладала у Стайківській школі українську мову і літературу. За власною програмою вела "уроки громадянства". На базі школи проводились семінари для вчителів, в основі яких лежала її методика викладання. Очолювала Кагарлицьку "Просвіту". Двічі брала участь у виборчих комісіях від штабу Ющенка.

Написала спогади про Б. Антоненка-Давидовича, І. Гончара, М. Стельмаха. Вийшли друком 7 книг, серед яких біографічний нарис "Наодинці з совістю", про долю чоловіка Юрія Коваленка (помер у 2006), автобіографічний нарис "Пам'ять у полум'ї часу" тощо. Ще дві книги чекають свого часу.

Одного разу, продумуючи наступний свій твір, раптом відчула, ніби якийсь внутрішній голос проказав: "А ти напиши про Божу Матір, Марію". Спочатку саму думку вважала святотатством. Але поступово, прочитуючи літературу, спілкуючись з сином, який прийшов до Бога, визріло рішення писати. Одержала благословення від священників і впродовж року написала книгу "Небесна заступниця", в якій розповідається про життя Божої Матері. Книга просвітницька.

Зараз пані Надія живе у сина в Горенці. Вона не ходить, не може читати (катаракта). Інколи приїзять знайомі. На запитання, чим заповнений у неї день, каже, сміючись, що тренує пам'ять, пригадуючи колись прочитані книги. Як-от "Гра в бісер" Германа Гессе. Вважає її одною з найінтелектуальніших книг. Чи ще не написаний, але вже повністю складений в думці роман під назвою "Доля".

Є у неї вірний друг, її розрада і щастя – канал "Культура". Він постійно увімкнутий. За словами пані Надії, це "універсальна енциклопедія українства".

За статтею "Повороти Долі" Данути Костури

Надія Дмитрівна померла в 2021 році